

människans mentalitet samt medeltida samhällsstrukturer. Åke Andrén åter visar i sitt avsnitt hur resultaten från andra discipliner såsom arkeologi och konsthistoria bidrar till att öka kunskapen om och förståelsen av den kyrkliga utvecklingen.

Av Monika Asztalos presentation av forskningen rörande medeltidens lärda kultur framgår att det i Sverige satsas betydande resurser på ett flertal projekt, som har till syfte att inventera och katalogisera i Sverige bevarade latinska texter från medeltiden samt att utge texteditioner. Thorsten Andersson belyser i sitt avsnitt på ett åskådligt sätt hur man inom fornsvensk språkforskning med hjälp av person- och ortnamnsbeståndet strävar efter att klarlägga organisatoriska och sociala strukturer i det svenska samhället vid övergången från förhistorisk tid till medeltid.

Med *Svensk medeltidsforskning i dag* har den av medeltiden intresserade fått ett behändigt hjälpmedel för att orientera sig i aktuell svensk medeltidsforskning. Översikten kommer säkerligen även att befrämja tvärvetenskaplig behandling av centrala frågekomplex inom medeltidsforskningen. Ett författar- och ett sakregister höjer verkets användbarhet.

Eljas Orrman

Åboländsk kolonisationshistoria

"Finska skären". Studier i åboländsk kulturhistoria utgivna av Konstsamfundet till dess 50-årsjubileum 1990, red. av Kurt Zilliacus. 379 s. Helsingfors 1990.

År 1386 omnämndes de "finska skären" för första gången i skrift. Det var då en beteckning på (Egentliga) Finlands skärgård, den som numera kallas Åbolands skärgård. Åboland är emellertid en sentida beteckning. Den myntades på 1920-talet av Hugo Ekhammar och var ett resultat av sekelskiftets nationalitetsrörelser. Om dessa huvudsakligen svenskspråkiga skärs äldre historia har utkommit en vacker och välskrivna bok. Det är Konstsamfundet som på detta utomordentligt lämpliga sätt manifesterar sin femtioåriga tillvaro. Boken består av fem bidrag, skrivna av företrädare för skilda discipliner. Tapani Tuovinen behandlar området utifrån det arkeologiska perspektivet; bland annat finns en nyttig och grundlig genomgång av de skilda typer av fornlämningar som

påträffas i skärgården. Den begränsas inte enbart till forntiden; även medeltida artefakter, t.ex. kapell, har sin plats här. Den mänskliga närvaron har en lång historia i dessa trakter. Skären började befolkas redan under stenåldern. Tuovinen för en intressant diskussion kring förutsättningarna för människans bosättning, försörjning och sociala organisation i den ur havet uppstigande skärgården i ett långt tidsperspektiv. Det arkeologiska materialet belyser de långa strukturerna i historien: boplatser, hamnar och näringar har en påtaglig kontinuitet.

En "hjälpvetenskap" av stor betydelse för den äldre, skriftlösa historien är pollenanalysen. Irmeli Vuorela presenterar i sitt bidrag mycket intressanta resultat, nämligen att jordbruket har en 3000-4000 år gammal historia i skärgården. Ortnamnsforskningen finns representerad med två bidrag, ett om de finska ortnamnen av Ritva Liisa Pitkänen och ett om de svenska av Kurt Zilliacus. Några bidrag kretsar sålunda kring en viss typ av källmaterial, vilket i sin tur utgör grunden för specialvetenskaper. I historikern Eljas Orrmans bidrag om den svenska bebyggelsen och näringslivet i skärgården under medeltiden utgör det skriftliga källmaterialet, inte minst kvarlevorna från 1500-talets kameralistiska förvaltning, grunden för framställningen. Men Orrman, vars bidrag är det kanske mest problemorienterade (vid sidan av Tuovinen), för förtjänstfullt in även annat material i sin diskussion av utvecklingen. Såväl Orrman som Tuovinen relaterar dessutom skärgården till ett större geografiskt sammanhang.

*

"Finska skären" har sålunda en tvärvetenskaplig uppläggning. I stort stannar dock den ambitionen vid att skilda vetenskaper ger sina tolkningar, till stor del konvergerande, utifrån "sina" specifika källmaterial och metodologier. Slutsatser och hypoteser kan vara mer eller mindre preliminära, men i sin helhet ger boken en mycket god bild av utvecklingen under forntid och medeltid i Åbolands skärgård. Boken är i den meningen en välkommen pionjärinsats. Stundom, det gäller bland annat arkeologin, är den empiriska grunden bräcklig; området är bristfälligt undersökt. Bidragen pekar samtidigt på nya spännande forskningsområden. Dessutom har säkerligen andra, men här orepresenterade, vetenskaper, exempelvis kulturgeografin, viktiga bidrag att ge i framtiden. Det är vetenskapligt kvalificerade texter, men de tillgodoser troligen även kravet att kunna läsas av en historieintresserad allmänhet. Möjligen är det denna populariserande ambition som är förklaringen till att det, tyvärr, saknas notapparater.

En stor förtjänst är att skilda metodologiska och forskningshistoriska problem uppmärksammas. Särdragen i denna regions äldre historia framträder tydligt. Den åboländska skärgården har i det moderna och

urbana samhället blivit en periferi med stora strukturella problem. Men av t.ex. Orrmans bidrag framgår det centrala och ekonomiskt gynnsamma läge området hade under medeltiden. Reval och Stockholm blev då de stora metropolerna i norra Östersjöområdet och mitt emellan dem låg Åboland med sin skärgård. Konsumtionsbehovet, inte minst av fisk, i storstäderna medförde att skären blev ett mycket dynamiskt område ur ekonomisk synpunkt.

Men bokens tvärvetenskapliga uppläggning och dess karaktär av antologi medför att en syntetiserande sammanfattning lyser med sin frånvaro. De enskilda resultaten borde ha sammanfogats till en åtminstone preliminär helhetstolkning. Visserligen må finsk respektive nordisk onomastik vara skilda discipliner, men eftersom båda är representerade hade en kortare diskussion av exempelvis likheter och skillnader mellan de två språkens "ortnamns-kulturer" bland skären fyllt en viktig funktion. Återspeglar de till exempel skilda närings- och bosättningsstrukturer?

*

Ett centralt problem som framträder i flere bidrag är den svenska bosättningens ålder. När kom svenskar med svenskt språk till de finska skären? Det finns även en följdfråga: fanns det finnar där tidigare? Den sistnämnda frågan belyses främst av Pitkärens bidrag, vilket huvudsakligen utgör en sammanfattning av hennes avhandling *Turunmaan saariston suomalainen lainanimistö* (1985). Här analyseras de daterbara finska länenamnen, d.v.s. de finska ortnamn eller ortnamns-element som bevarats i svenska namn. Dateringen av de finska namnen sker huvudsakligen utifrån höjdkurvorna. Landhöjningen har under forntid och medeltid radikalt förändrat det landskap människan kunnat utnyttja och namnge. Pitkären konstaterar att det finns vissa "mycket gamla" finska ortnamn; vanligen är det namn på större öar, bland dem de blivande sockennamnen Korpo och Pargas. I andra delar av skärgården, främst Kimitolandet, finns dock förhållandevis få finska namnelement. Det fanns en väl etablerad finsktalande befolkning i skärgården vid tiden före den svenska bosättningen. De finska ortnamnen vittnar om en befolkning som var både boskapsskötande och jordbrukande, vilket Pitkären karakteriserar som ett avancerat erämarksbruk. Att finska namn övertagits av en svensktalande befolkning tyder också på att tvåspråkighet förekom. Kanske skall man härav dra slutsatsen att under forntid och medeltid fanns ej någon skarp språkgräns.

Orrman för en mycket allsidig diskussion kring den svenska bosättningens ålder. Det skriftliga källmaterialet från Finlands (och Sveriges) medeltid är, som bekant, magert och fragmentariskt bevarat. Till stora delar bygger Orrman därför sin framställning på 1500-talets mer "fullständiga" kamerala material. Utifrån de varierande skattesystemen i söd-

ra Finland, rekonstruerar han retrospektivt olika faser i kolonisationen. Härvidlag har Orrman också kunnat bygga på Väinö Voionmaas grundläggande studie *Suomalaisia keskiajan tutkimuksia* från 1912. I Egentliga Finland fanns sålunda två typer av matskott: i spannmål enligt finsk rätt samt i smör enligt svensk rätt. Den finska rättens matskott sammanfaller med de områden som har järnåldersgravar, d.v.s. de äldst befolkade områdena. Den svenska matskotträttens område utgjordes av skärgården och de delar som uppodlades först i början av medeltiden samt de mer perifera finskspråkiga områdena inne i landet.

Det fanns vidare en noterbar skillnad mellan västra och östra Nyland. Av de olika skatter som uttogs kan man, enligt Orrman, dra slutsatsen att under slutet av 1200- talet hade västra Nyland en betydligt tätare bebyggelse. Det fanns fler skatteenheter. Det tyder på en äldre bebyggelse. Den har haft tid att växa till sig och skillnaderna kan sålunda förklaras av att de skilda delarna av Nyland koloniserats i skilda etapper. I och för sig kan detta naturligtvis också tolkas som att det finns en kronologisk skillnad inte bara beträffande bosättningens ålder utan även beträffande statsmaktens närvaro i olika områden. Den medeltida statsmaktens möjligheter att kontrollera skilda områden har gradvis tilltagit under medeltiden. Det är kanske denna ökning av statsmaktens funktioner och möjligheter i skilda lokala samhällen som främst återspeglas i denna noterade skillnad.

Orrman utnyttjar dessutom såväl arkeologiska som språkvetenskapliga kriterier för att tidfästa den svenska kolonisationen. Ett hedniskt gravskick i Sverige med högar resta över de avlidna skall vid mitten av 1000-talet ha övergivits; detta berodde på ett kristet inflytande. Eftersom denna typ av hedniskt svenska gravar saknas öster om Skiftet skulle sålunda mitten av 1000-talet vara en terminus post quem för den svenska kolonisationen. Det torde dock vara besvärligt att fastställa en sådan momentanartad omvandling av gravskicket. Dessutom har det förekommit regionala skillnader i Sverige. Detta högggravskick indikerar dock inte bara hedendom utan även en social stratifiering. Det var troligen reserverat för ett ledande skikt i samhället. Möjligheten finns att den sociala och stratifierade struktur detta gravskick representerade aldrig överfördes till Finland. De som koloniserade kan ha haft en annan social bakgrund.

Även om indicieargumentering måste tillämpas är Orrmans slående slutsats, att den svenska bosättningen inte kan föras längre tillbaka i tiden är till mitten av 1100- talet. Samtidigt bör den svenska bosättningen ha varit väl etablerad före mitten av 1300-talet, då den stora senmedeltida "agrarkrisen" satte in. Efter den kan knappast någon kolonisation ha förekommit. Det är av stor betydelse att Orrman betonar det diskontinuerliga i den svenska kolonisationen i det nuvarande Finland. Det fanns inte ett stort kolonisationsföretag. I stället måste man räkna med

skilda vågor. Under en första fas etablerades en svensk bosättning på de stora, inre öarna i skärgården, i Pargas och Kimito. Därefter har en expansion skett mot den yttre skärgården. Samtidigt skall östra Nyland ha koloniserats. En tredje fas skall ha utgjorts av etablering av svensk bosättning i kungsgårdslänen i Sagu och Bjärnä samt vid åbobiskopens fäste Kustö i Pikis. Denna sista fas är alltså intimt förknippad med etablerandet och befästandet av kungamaktens och kyrkans närvaro och kontroll.

*

Denna Orrmans rekonstruktion av kolonisationsförloppet överensstämmer väl med Zilliacus' resultat. Denne systematiserar skilda typer av svenska ortnamn och kartlägger den specifika "namnkulturen" i undersökningsområdet. Att rekonstruera en historisk process utifrån enbart ortnamn är vanskligt, men Zilliacus ger en intressant, tentativ skiss av händelseförloppet; det sker utifrån skilda typer av svenska gårdsnamn i södra Finland. Den tidigaste svenska kolonisationen skall ha ägt rum i västra Nyland och på Kimitolandet. Den svenska bosättningen i Korpo och Nagu tillhör en senare fas. Detta är mycket intressant sett i relation till den varierande förekomsten av finska namnelement. Här kunde en jämförande finsk-svensk ortnamnsdiskussion ha förts längre.

En samstämmig bild av skilda faser i den svenska kolonisationen framträder sålunda. En fråga inställer sig: har dessa "faser" eller "vågor" av svensk kolonisation haft samma bakgrund? Har de varit likartade till sin organisation? Orrman betraktar kolonisationen, den svenska expansionen, som relaterad till ett "Svearike" eller en svensk statsmakt, vilken upplevde storhets- och svaghetsperioder, vilket i sin tur påverkat möjligheterna för svensk bosättning i Finland. Stundtals är den försvagad till följd av kampen mellan hedendom och kristendom och de rivaliserande kungaätterna. Men är det denna tidigmedeltida svenska statsmakt, om vilken vi egentligen vet ganska litet, som har varit promotor för den svenska bosättningen? Vilka förutsättningar fanns i det "egentliga" Sverige för denna Drang nach Osten? Var det en bondekolonisation eller var det en centralstyrd expansion? Den svenska bosättningen i olika delar av det nuvarande Finland kan ha en historia som skiljer sig, åtminstone delvis, från den svenska statsmaktens och den kyrkliga organisationens närvaro och maktbefogenheter. Förhållandet mellan korståg och kolonisation kunde ha problematiserats. Mellan de historiskt kända, d.v.s. skriftligt omtalade, korstågen till Finland, från Erik den helige över Birger jarl till Torgils Knutsson, skedde betydande utvidgningar av den svenska statsmaktens maktpotentialer. Sambandet mellan politisk makt och svensk bosättning bör därför ha förändrats radikalt över tid.

*

Denna bok bjuder alltså på en fascinerande läsning. Den klarlägger väsentliga aspekter av den åboländska skärgårdens äldre historia med många spännande, men ingalunda spekulativa, förklaringar och hypoteser. Kanske skall man inte enbart betrakta problematiken kring den svenska kolonisationen retrospektivt utifrån sentida språkliga förhållanden, utan även diskutera samspelet mellan demografiska, sociala, militära och politiska orsakerna till det svenska landnåmet och dess lokala, finska förutsättningar. Behovet av tvärvetenskapliga angreppssätt framstår ävenledes som angeläget. För fortsatt forskning finns här en god grund.

Thomas Lindkvist

Klimat och bebyggelseutveckling

Reijo Solantie, *The Climate of Finland in Relation to its Hydrology, Ecology and Culture*, Finnish Meteorological Institute Contributions 2. 130 s. Helsinki 1990.

Klimatet är en av de ekologiska faktorer som inverkar på förutsättningarna att idka jordbruk. Intresset för sambandet mellan bebyggelseutveckling och klimatet är inte någon ny företeelse bland vare sig historiker eller meteorologer. Detta frågekomplex har redan under lång tid varit föremål för ett betydande intresse ur olika synvinklar. I Reijo Solanties doktorsavhandling, som är en sammanfattning av resultaten i ett flertal tidigare studier av författaren, ligger huvudintresset på klarläggandet av de klimatologiska variationerna i de olika delarna av Finland och i den inverkan variationerna har på förutsättningarna att idka jordbruk.

Det primära syftet med undersökningen är att exakt fastställa gränserna för klimatzonerna i Finland och att fastställa värden för ett antal parametrar och variabler, som är av betydelse för skiljandet av zonerna från varandra. Zonerna indelas ytterligare i klimatologiska regioner, varvid särskilt effekterna av sambandet mellan snödjup och tjäldjup beaktas. Förutsättningarna för skogsbruk, trädgårdsodling och jordbruk dryftas därefter mot bakgrund av klimatvariationerna. Undersökningen avslutas med att författaren granskar den fasta bosättningens utbredning i Finland från tiden kring tideräkningens början ända fram till våra dagar mot bakgrund av av de varierande klimatförhållandena i landets oli-